

УДК 159.937

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.10.19>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ СПРИЙМАННЯ ЕКРАННОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Ірина Чорна

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027
e-mail: irynachorna-@ukr.net*

Наталія Оконська

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027
e-mail: natalaokonska11@gmail.com*

У статті обґрунтовано актуальність взаємодії людини із засобами масової комунікації, особливості їх впливу на свідомість людини, її світоглядні уявлення, політичне та економічне життя суспільства. Визначено потребу в дослідженні психологічних особливостей впливу екранної інформації на свідомість людини в єдності її індивідуальних та особистісних характеристик. Зокрема, вплив інформаційного простору як чинника в моделюванні та формуванні системи поглядів на світ у дітей підліткового віку. Проаналізовано наукову літературу з проблеми дослідження. Зокрема, роль науково-технічного прогресу у формуванні психіки людини представлена дослідженнями електронних засобів масової інформації в детермінації їх впливу на свідомість дитини; особливості сприймання відеоінформації, вплив медіа на особистість досліджували в контексті проблем комунікації, соціалізації та формування ціннісних орієнтацій; проблеми, пов'язані з дослідженням сприйняття, в тому числі художнього; роль ЗМІ та вплив медіавізуального контенту на особистість в умовах гібридного протистояння. Розкрито особливості підліткового віку в розрізі формування особистості під впливом інформаційних факторів, сприймання як цілісного когнітивного процесу, в якому фіксується, оцінюється й інтерпретується об'єктивна реальність у різних її модифікаціях, результатом чого є побудова (конструювання) конкретного перцептивного образу. Проаналізовано особливості сприймання екранної інформації в підлітковому віці, визначено поняття та особливості впровадження екранної інформації. З'ясовано психологічні особливості сприймання в підлітковому віці та вікові норми взаємодії з інформаційним простором у відповідності до вікових підгруп підліткового віку. Вказано на дослідження ризиків впливу екранної інформації на підлітка, зокрема, особливості впливу комп'ютерних ігор на психіку дитини. Проаналізовано особливості й тенденції, переваги та недоліки сприймання підлітками, вказано на необхідність активізації системи формування медіакультури підлітка.

Ключові слова: сприймання, екранна інформація, підлітковий вік, візуальне сприймання, реклама, комп'ютерні ігри, психіка.

Актуальність дослідження. У сучасному світі значущою частиною життя людей стала взаємодія з пристроями, що мають екран. Технічний прогрес дав нам безліч спеціалізованих вузькогалузевих пристроїв з дисплеєм, а також персональні комп'ютери, телевізори, телефони, які стали невід'ємною частиною нашого життя. Сьогодні велику частину інформації, що сприймає людина, вона сприймає за допомогою екрану. Тому взаємодія людини із засобами масової комунікації – реальність сучасного життя.

Телебачення та Інтернет визначають характер культури, впливають на свідомість кожної людини, змінюючи при цьому способи сприймання інформації. Більшість дослідників вважають, що в наші дні вплив телебачення на вчинки індивіда і суспільства настільки вагомий, що воно певним чином керує соціальним, політичним та економічним життям суспільства. Крім того, враховуючи те, що телебачення та Інтернет є зовсім не випадковим елементом процесу розвитку особистості, а одним із постійних чинників, які впливають і постійно супроводжують його, важливо, на наш погляд, розуміти умови та чинники, що сприяють позитивному його впливу на моральний розвиток особистості. Звідси постає потреба в дослідженні психологічних особливостей впливу екранної інформації на свідомість людини в єдності її індивідуальних і особистісних характеристик.

Сучасний інформаційний простір виступає як чинник моделювання та формування системи поглядів на світ. Проте саме підлітки опиняються в умовах додаткового ризику залишитися наодинці з екраном та тією інформацією, яку він транслює. Вони можуть чи не весь свій вільний час витратити на спілкування в соціальних мережах, за переглядом фільмів чи грати в комп'ютерні ігри, міжособистісне спілкування замінюється на віртуальне спілкування.

Саме тому **метою статті** є теоретично проаналізувати психологічні особливості сприймання екранної інформації в підлітковому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль науково-технічного прогресу у формуванні психіки людини представлена дослідженнями електронних засобів масової інформації в детермінації їх впливу на свідомість дитини у працях А. Біляєва, Д. Грінфілд, М. Гріффітс, І. Голдберг, О. Кавшук, М. Коул, К. Левін, Дж. Сулер, К. Суррат, О. Тихомирова, П. Тейяр де Шарден, В. Франкл, К. Янг та ін. Взаємодію між людиною і телебаченням досліджували В. Вікторов, Л. Волдер, Е. Дугін, Л. Ірон, С. Капіца, Дж. Лайл, М. Лефковіц, І. Лукшин, Л. Ніколаєв, Е. Паркер, В. Саппак, Г. Стейнер, С. Умрейко, Л. Фрідріч, Л. Хюсмен, Х. Хофмен, Ю. Шеркович, В. Шрам та ін. Телебачення як засіб усебічного впливу на моральний розвиток особистості вивчали Дж. Донакю, Ю. Купер, Г. Лассуелл, М. Маклюен, У. Олаєн, П. Тайкенор та ін.

Початок феномену екранної інформації поклали брати Люм'єр, створивши і показавши короткометражну кінострічку майже 120 років тому. З тих пір особливості сприймання відеоінформації, вплив медіа на особистість досліджували в контексті проблем комунікації, соціалізації та формування ціннісних орієнтацій (О. Барішполец, Н. Богомолова, Дж. Донакю, Ю. Купер, Г. Лассуелл, М. Маклюен, В. Монастирський, У. Олаєн, В. Різун, Е. Томпсон, П. Фролов, Р. Харріс); роль родини у формуванні медіакультури (О. Вознесенська); інтернет-середовище та його вплив на освіту (Л. Найдьонова) тощо.

Значно вивчено проблеми, пов'язані з дослідженням сприйняття, в тому числі художнього (Д. Абрамян, Р. Арнхейм, Л. Виготський, Д. Кірнарская, Е. Назайкінський, В. Петрушін та ін.), особливостей психології молодіжного соціуму (І. Кон, В. Лісовський, В. Луков, А. Маршак, Н. Палагіна, Б. Паригін, Е. Рибалко, В. Шубкін). Дослідження ролі ЗМІ та впливу медіавізуального контенту на особистість в умовах гібридного протистояння розпочато в лабораторії масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (О. Вознесенська, Л. Найдьонова, Н. Череповська).

Виклад основного матеріалу. Підлітковий період – надзвичайно складний етап психічного розвитку, і, характеризуючи його, слід мати на увазі низку обставин. З одного боку, за рівнем та особливостями свого психічного розвитку підлітки ще не повністю вийшли з дитинства, з іншого – вони вже стоять на порозі дорослого життя, в їхній поведінці реально виражається спрямованість на дорослі форми взаємин і ставлень. Під-

літковий вік наповнений досягненнями, отриманням величезної кількості знань, умінь, становленням моральності й відкриттям власного «Я».

Цей період активно пов'язаний з формуванням світогляду. Поняття «світогляд» означає погляд на світ загалом, систему загальних принципів і філософських основ людини, його знання. Світогляд – не стільки логічна система знань, скільки система переконань, які виражають ставлення людини до світу, його головні цілісні орієнтації. Становлення особистості протікає під час становлення сталого образу «Я» – складного психологічного явища, яке не обмежено простим усвідомленням своїх якостей і самооцінок. Підлітковий вік традиційно вважається найважчим у виховному відношенні. Найчастіше такий стан речей пов'язують зі статевим дозріванням. У період активного росту і перебудови організму в підлітків може виникнути відчуття тривоги, депресія або підвищена збудливість. Цей період характеризується емоційною нестабільністю, наявністю великої кількості внутрішніх переживань, наслідком яких може бути занижена самооцінка. Крім того, вони відрізняються нестійкістю поведінки, настрою, постійними коливаннями самооцінки, різкою зміною самопочуття, вразливістю, неадекватністю. Цей вік настільки багатий конфліктами, що деякі психологи схильні розглядати його як один суцільний тривалий конфлікт, тобто як «нормальну патологію». У підлітковому віці можуть вперше виникати або непомітно загострюватися різного роду труднощі, пов'язані з процесом формування особистості. Важливим психічним новоутворенням підліткового віку є розвиток довільності всіх психічних процесів, зокрема, сприймання [1].

Дослідники зазначають, що саме в підлітковому віці відбувається інтелектуалізація перцептивної сфери. Основними досягненнями перцептивного розвитку підлітків можна назвати такі: збагачення сприймання естетичних форм; посилення впливу емоційної сфери на продуктивність сприймання; зростання плановірності, системності та послідовності сприймання; вдосконалення зорових і слухових диференціацій; поглиблення впливу мислення на сприймання через аналіз, синтез та узагальнення сприйнятих образів [2].

Спираючись на концепцію творчого сприймання В. Моляко, слід зазначити, що під сприйманням ми будемо розуміти цілісний когнітивний процес, в якому фіксується, оцінюється й інтерпретується об'єктивна реальність у різних її модифікаціях, результатом чого є побудова (конструювання) конкретного перцептивного образу. Тобто сприймання виступає домінуючою функцією, яка невідривно пов'язана з іншими психічними процесами (пам'яттю, мисленням, увагою). «Сприймання є першою ланкою в ланцюгу інтелектуальних дій, далі відбувається кодування отриманої інформації, її збереження та перетворення і, як наслідок, відповідна реакція на інформацію, що призводить до появи нових сенсорних еталонів» [3].

Розглянемо особливості сприймання екранної інформації в підлітковому віці. Найсамперед слід зазначити, що екранна інформація більшою мірою належить до візуальної інформації. Проте різні види сприймання рідко можна спостерігати в чистому вигляді, здебільшого вони комбінуються один з одним. Наприклад, перегляд кінофільму має зоровий і слуховий характер, бо глядач сприймає кадри та слухає діалоги [4].

Певне поєднання текстової, графічної, аудіальної, відеоінформації в одному середовищі наразі називають мультимедіа. Така мультимедійна інформація дуже добре представлена в комп'ютерному середовищі та мережі Інтернет, яку на даному етапі розвитку суспільства сміливо можна трактувати як специфічну екранну інформацію. Правда, вербальна мова більше розширює розумові здібності юних глядачів у порівнянні з візуальною мовою. Але доведено: «...чим більше розумових зусиль докладають діти, підлітки, юні під час опрацювання візуальної інформації, тим більше інтелектуальне та емоційне задоволення отримують» [5, с. 83].

Підлітковий вік традиційно поділяють на молодший та старший. Якщо розглянути вікові норми взаємодії дитини з інформаційним простором, то в молодшому підлітковому віці (10–12 років) діти стають здатними пов'язати реальну картину побаченого з абстрактним значенням та загальним, хоча й обмеженим знанням про навколишній світ. Діти часто намагаються використати інформацію, побачену на екрані, для розширення власного соціального досвіду, отримання нових можливостей. У цьому віці розвивається абстрактне мислення, емоційні здібності та критичність. Разом із тим дітям такого віку бракує досвіду для розуміння певних тем, у тому числі й таких, що несуть ризики викривлення орієнтирів картин світу.

Старші підлітки (13–15 років) знаходяться в пошуку власної ідентичності, тому активно сприймають екранну інформацію. Вони часто ідеалізують героїв, створюють собі кумирів. Медіапростір надає безліч прикладів для наслідування, більшість з яких сприяють негативній ідентифікації дітей і провокують появу асоціативної поведінки. Проте трапляються випадки, коли наслідування приносить і позитивні наслідки [6].

Сприймання екранної інформації несе для підлітка досить високі ризики. Окрім вікових особливостей, зазначених вище, треба також звернути увагу на те, що сьогодні підлітки багато уваги приділяють взаємодії з екраном, подекуди витрачають на неї весь свій вільний час. Вони грають у комп'ютерні ігри, спілкуються в соціальних мережах, переглядають фільми та серіали. Все це здебільшого несе в собі негативні наслідки: пригнічує рухову активність, веде до ожиріння, розвиває соціофобію, замкнутість та тривожність [3].

Засобами впливу на психіку геймера являються: інтонаційна стимуляція соціально негативних вчинків геймера; ефект присутності; музичний супровід; реалістична фізика; реалістична графіка. Комп'ютерні ігри мають як негативний, так і позитивний вплив на психіку геймера, в залежності від типу гри та мети, яку ставили перед собою її розробники. Підлітки віддають перевагу агресивним типам комп'ютерних ігор [7].

Попри численні напрацювання, в дослідженні пізнавальної сфери особистості підлітка залишається багато відкритих питань. Сучасному інформаційному простору властиві зростання обсягів інформації, що є далеко не завжди якісною і яку необхідно опрацьовувати, виникнення нових інформаційних технологій, засобів спілкування та передачі інформації. Активно формується новий тип мислення – аудіовізуальне мислення, для якого характерна пізнавальна діяльність, заснована на емоційно-значеннєвому співвідношенні тих образів, які сприймаються через екран. Реклама стає сильним несвідомим стимулом, і її поширення викликає необхідність дослідження психологічних особливостей її сприймання. Сучасна інформація, яка транслюється через екран, має вплив на фантазію та уяву, задає нові моделі поведінки, формує свою, іншу систему цінностей з відповідними установками на життя та діяльність. Усі ці образи сприймаються дуже часто несвідомо, проте надовго запам'ятовуються через свою яскравість, виразність, подібність, повторюваність [9].

Головна тенденція сприймання екранної інформації – поява нових моделей досвіду, зокрема, розширюються межі допустимого. Розмаїття способів проживання реальності сприяє формуванню особистого значущого ставлення до соціуму. Пояснення і розуміння світу відбувається через особистий досвід, який у свою чергу формується під впливом споглядання за іншими, за сценами «показної реальності» тощо, а не проживається самостійно [10].

Висновки. Аналіз наукової літератури дає нам підстави зробити такі висновки.

Оскільки однією з основних характеристик світогляду, яка формується в підлітковому віці, є адекватність та глибина відображення об'єктивного світу, то системність поглядів на світ, уміння адекватно ставитися до інформації рекламного змісту та екранної інформації є надзвичайно важливими для підлітків.

Хибно створені уявлення про навколишній світ на основі спотвореного сприймання екранної інформації можуть суттєво позначитися на формуванні світогляду в підлітковому

віці. Водночас інтелектуалізація сприймання та понятійне пізнання, а також творча спрямованість особистості в підлітковому віці можуть сприяти конструктивному сприйманню даної інформації.

Екранна інформація також має ряд переваг, наприклад, значно спрощує пошук необхідної інформації, дає можливість дуже швидко отримувати нові знання, дозволяє спілкуватися з тими, з ким у реальному житті важко організувати цей процес.

Важливо знайти баланс між перевагами та недоліками сприймання екранної інформації, повернути підліткам можливість безпосередньо спілкуватися з іншими людьми, а екранну інформацію залишити зручним інструментом задля пізнання світу. В умовах стихійного та інтенсивного зростання впливу екранної інформації очевидно є необхідність активізації системи формування медіакультури підлітка.

Сьогодні велику частину інформації, що людина сприймає в повсякденному житті, вона отримує за допомогою екрану. Знання щодо того, як функціонує інформаційний простір, є дуже важливим, особливо для підлітків, адже ці знання можуть допомогти правильно використовувати всі можливості та ресурси медіапростору.

На нашу думку, саме розвиток критичного мислення та медіаграмотності дозволить уникати багатьох вищезазначених проблем. Критичність дозволяє відстоювати власну позицію, здійснювати опір зовнішнім чинникам, зберігати цілісність власного внутрішнього світу. Варто зазначити, що зараз екранна інформація не використовує своїх можливостей у вихованні підлітка, але створює підґрунтя для найбільш негативних моделей соціальної поведінки.

Наше суспільство має прийняти виклик XXI століття – екранну інформацію зробити зручним та ефективним інструментом, при цьому не замінювати реальність віртуальним життям.

Список використаної літератури

1. Костюк Г.С. Вікова психологія. Київ : Радянська школа, 1976. 272 с.
2. Ваганова Н.А. Психологічне дослідження сприймання старшими дошкільниками художніх інформаційних структур. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : «Фенікс», 2013. Вип. 17. С. 46–53.
3. Моляко В.О. Концепція творчого сприймання. *Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Житомир, 2008. Вип. 5 Ч. 1. С. 7–14.
4. Кузнецова Ю.М. Психология жителей Интернета. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 224 с.
5. Біла І.М. Аналіз особливостей творчого сприймання молодших підлітків. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ : Видавництво «Фенікс», 2011. Вип. 13. С. 79–85.
6. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
7. Чорна І.М., Чорний М.М. Дослідження механізмів впливу комп'ютерних ігор на психіку гравця. *Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції «Акмеологія науки XXI століття»*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. С. 162–168.
8. Найдюнова Л.А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2013. 244 с.
9. Жичкина А.Е. Социально-психологические аспекты виртуальной коммуникации. URL: <http://forum.oculus.ru/?m=sr&it=15020> (дата доступу: 11.08.2021).
10. Найдюнова Л.М. Психологічні особливості сприймання екранної інформації в підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 12. Вип. 21. С. 267–275.

**THEORETICAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL MECHANISMS
OF PERCEPTION OF SCREEN INFORMATION IN ADOLESCENCE****Iryna Chorna***Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2, M. Krivonosy str., Ternopil, Ukraine, 46027
e-mail: irynachorna-@ukr.net***Natalia Okonska***Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2, M. Krivonosy str., Ternopil, Ukraine, 46027
e-mail: natalaokonska11@gmail.com*

The article substantiates the relevance of human interaction with the media, the peculiarities of their impact on human consciousness, its worldview, political and economic life of society. The need to study the psychological features of the influence of screen information on human consciousness in the unity of its individual and personal characteristics is determined. In particular, the influence of information space as a factor in modeling and forming a system of worldviews in adolescents. The scientific literature on the research problem is analyzed. In particular, the role of scientific and technological progress in the formation of the human psyche is represented by studies of electronic media in determining their impact on the child's consciousness; features of perception of video information, influence of media on the person investigated in the context of problems of communication, socialization and formation of value orientations; problems related to the study of perception, including art; the role of the media and the impact of media and visual content on the individual in a hybrid confrontation. Peculiarities of adolescence in the context of personality formation under the influence of informational factors, perception as a holistic cognitive process in which the objective reality in its various modifications is fixed, evaluated and interpreted, resulting in the construction of a specific perceptual image. The peculiarities of the perception of screen information in adolescence are analyzed, the concepts and peculiarities of the introduction of screen information are determined. The psychological features of perception in adolescence and the age norms of interaction with the information space in accordance with the age subgroups of adolescence are clarified. The study of the risks of the impact of screen information on the adolescent, in particular the features of the impact of computer games on the child's psyche. Features and tendencies, advantages and disadvantages of perception by teenagers are analyzed. The necessity of activating the system of formation of media culture of a teenager is pointed out.

Key words: perception, screen information, adolescence, visual perception, advertising, computer games, psyche.